

ÖZBEK VE TÜRK MODERN EDEBİYATI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME**Karimova Shaxnoza (Şehnaze KERİMOVA)**

Öz

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7103013>

Modern edebiyat kavramı kuramsal ve teknik açıdan sınırları çarpıtılmış hâldedir. Bu durum modern edebiyatın daha çok siyasi ve ideolojik egemenlerin iltimasında olması ve onların desteği gölgesinde genelleşmesiyle ilişkilidir. Bu çalışmanın amacı modern edebiyatı teknik ve izleksel açıdan dış etkenlerden arındırarak tanımlamaktır. Çalışma nitel araştırma paradigmasında tarama modelinde gerçekleştirilmiştir. Çalışmada modern edebiyata doğrudan etkisi olan, iki farklı siyasi tutum sergileyen Batı ve Sovyet Birliği ekolleri kapsamındaki araştırmalar ile dolaylı yoldan bu iktidarlardan etkilenen Türk ve Özbek modern edebiyatları üzerinde yapılan çalışmalar incelenerek yorumlanmıştır. İki edebiyat alanının ortak ve farklı yönelimleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Modern edebiyatın ortaya çıkma, yaygınlaşma ve bitme süreçleri yukarıda ifade edilen edebî yönelimler bağlamında ele alınıp yorumlanmıştır. Ortak ve farklı nitelikleri belirtilmiş ve onların oluşma sebepleri açıklanmaya çalışılmıştır. Gerçekleştirilen çalışma sonucunda modern edebiyatın kuramsal olarak siyasal ve ideolojik etkiler dışındaki özellikleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bulgulardan hareketle modernizmin realizmin karşıtı olmadığı, aslında onun devamı olduğu söylenebilir. Özünde kapitalizmi simgelemediği gibi sosyalist ideallere karşı tasarlanmış bir anlayış olmaktan daha çok psikolojinin disiplini olarak gelişmesi, edebiyatın F. Nietzsche felsefi düşünceleriyle ve S. Freud psikanaliziyle bağdaştırılmasının sonucu olarak değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Modernizm, Türk edebiyatı, Özbek edebiyatı, Psikoloji.

An Evaluation of Modern Literature

Abstract

The concept of modern literature has been distorted theoretically and technically. This situation is related to the fact that modern literature is mostly favored by political and ideological rulers and generalized in the shadow of their support. The aim of this study is to define modern literature by purifying it from external factors in terms of technique and thematic. The study was carried out in the screening model in the qualitative research paradigm. In the study, studies within the scope of Western and Soviet Union schools, which exhibit two different political attitudes that have a direct impact on modern literature and studies on Turkish and Uzbek modern literatures, which are indirectly influenced by these governments, are analyzed and interpreted. The common and different orientations of the two literary fields were tried to be determined.

The emergence, dissemination and ending processes of modern literature are discussed and interpreted in the context of the above-mentioned literary trends. Their common and different characteristics are stated and the reasons for their formation are tried to be explained. As a result of the study, it was tried to determine the features of modern literature other than political and ideological effects theoretically. Based on the findings, it can be said that modernism is not the opposite of realism, but actually a continuation of it. In essence, it does not symbolize capitalism, and its development as a discipline of psychology rather than an understanding designed against communist ideals has been evaluated as a result of associating literature with F. Nietzsche's philosophical thoughts and S. Freud's psychoanalysis.

Key words: Modernism, Turkish literature, Uzbek literature, Psychology

Giriş

Modernizm ve modern edebiyat kavramları dünya genelinde teorik açıdan muğlak ve sınırları genişletilmiş bir durumdadır. Kavram konusundaki birliksizliğin temelinde modernizmin birçok yönelimlerinin olması ve akımın yaygın olduğu dönemin siyasi hedefleri için bir araç olarak görülmesi gibi sebep yatmaktadır. Bu sebeplerden dolayı modernizmin genel uzlaşmaya dayalı net bir tanımı günümüze kadar yapılamamıştır. Birçok edebiyat sözlüğünde modernizm (en yeni, çağcıl) 19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başı yaygınlaşan, sanat ve edebiyatta dekadans döneminden sonra realizme tepki olarak doğan edebiyat akımları için kullanılan bir terim olarak özetlenmiştir (Quronov vd, 2010:17; Dudova vd, 1998: 3). Farklı ülkelerde farklı şekilde oluşup farklı ivmelerde yaygınlaşması nedeniyle birbiriyle bağdaşmayan bir çok farklı tanımı ve belirgin özellikleri bulunmaktadır. Kapitalizmin toplumu bireyleştirme ilkelerini yapay olarak yansıtan yeni edebiyat, toplumculuk üzerine kurulmuş ve sosyalist toplum düzenini seçmiş birtakım ülkelerde yasak edebiyat olarak tanımlanmıştır. Bu durum Batı edebiyatında ilk dönemlerde burjuva sınıfının desteğiyle seçkin okurlara yönelik elit bir edebiyat türü olmaktan çok kapitalist güçlerin müdahalesiyle ulaşabilir ve kapitalist ilkelere dönük olması sağlanmıştır. Bu müdahalenin daha çok bilimsel eleştiri üzerinde yapılması modern edebiyata şekil verme çabalarının pürüzsüz gerçekleşmesini sağlamıştır. Böylece özünde yazarların özgün bir üslup yaratma, el değmemiş konuları ele alma çabaları Soğuk Savaş döneminde ülkelerin bitmek bilmeyen yarışlarına alet olmuştur. Oysa modern edebiyat dünya edebiyatında ilk devrim değildi, daha önce de toplumdaki krizler sonrası yeni akımlar oluşmuş - humanizmin yerini klasisizm, romantizmin yerini realizm vb. alması gibi-, her

yeni nesil kendine özgün edebiyat yaratma çabalarında olmuştur. Modernizmin etrafında oluşan kaos ve çelişkili durum yapay olmakla beraber, iyi gizlenmiş olması uzun süre modern edebiyat örneklerinin yorumlaması ve değerlendirmesinde sorun teşkil etmiştir. Fakat Demir Perdenin yıkılmasıyla ideolojik ve siyasi baskılardan kurtulmuş araştırmalar, modernizm konusundaki yanlışları somutlaştırma imkânı sunmuştur.

Söz konusu olan problemle ilişkin ilk araştırmalar soğuk savaşın bitmesi ve Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla başlamıştır (Ushakova, 2010, s. 109-114; Volinskaya, 2017, s. 175-201; Sedih, 2016, s. 51-67). Bu çalışmalarda modern edebiyatın genel bağlamda tanımı ve özellikleri sorgulanmış ve kapitalist batıdaki araştırmalardaki edebiyat tanımları ile Sovyet kaynaklarındaki tanımlarla karşılaştırmalı olarak yorumlanmıştır. Bunun sonucunda modernizme tanımlama ve değerlendirmelerin belli siyasi amaçlara dönük olduğu görülmüştür. Bahsi geçen çalışmalarda kuram tanımını yapmada büyük bir katkı sağlanmıştır. Fakat modern edebiyatın sınırları bu çalışma kapsamında mümkün olmamıştır. Sovyet edebiyatıyla doğrudan ilişkisi olan Özbek edebiyat bilimindeki ilk kapsamlı tespitler, Özbekistan'ın bağımsızlık yıllarında yapılmıştır. Konuyla ilgili birtakım çelişkileri Q. Yuldaşev; modernizmin aslında insanlara yabancı ve anlamsız sanatı tanıtmak gibi bir işlevinin olmadığını, edebi biçimlerin dış süslemelerine takıntı gibi burjuva edebiyatına özgü özelliklerle eseri karakterize etmediğini, hatta siyasi etkenlerden arındırıldığında ön plana akımın sanatsal bir biçim yaratma amaçları belirlediğini, modern edebiyat yazarın yaratıcılıkta öznelliği, hayal gücünü sınırlamadan sezgisel bilgiyi mantıksal bilgiden üstün tutma imkanını, kişinin iç dünyasındaki dizginsiz gelişmelere hedeflenerek yazarın hayal gücü ve onun yansıttığı gerçekliği benzersiz bir olgu olarak algılayarak, düşüncelerini ifade etmenin (manevi, ahlaki, siyasi vb.) sınırlamalar olmaksızın kendini ifade etme hakkını verdiğini savunmuştur (Yoshlik Dergi 2014, s. 9). Bazı çalışmalarda ise "Ulysses" gibi modernizmin önde gelen eserlerini nihilizm örneği olarak değerlendirmiş ve edebiyatın esas ilkesi kültüre ulaşmaktır savıyla akım temsilcilerini eleştirilmiştir (Qodirov, dergi röportajı). Bu tarz önyargılı fikirler Özbek modern edebiyatının gelişmesinde en büyük engel olarak değerlendirilebilir. Türkiye'deki söz konusu kavram ile ilgili tartışmalar modernleşme sürecinin Türk edebiyatında yapay olarak başlatılması nedeniyle daha çok modernizm-postmodernizmle çizgisinde yapılmıştır. Bu bağlamda Batı etkisinden uzak yapılan önemli çalışmalardan biri Semih Gümüş'ün Moddernizm ve Posmodernizm eseridir. Bu çalışmada Türk edebiyatında modernizmden postmodernizme kadar uzanan sürecin Türk

edebiyatına özgün yönleri eleştirilmiştir. Çalışmada modernizm ve postmodernizm sorunsalına çözüm önerileri getirilmiştir. Türk millî modernizminin çözümlenmek için çok az sayıda ipucuları verilmiştir. Literatürdeki bu eksikliği tamamlamak için bu çalışmada modern edebiyatı etkin ekollerinin sav ve eleştirelinden yola çıkarak Türk ve Özbek edebiyatında veya herhangi bir millî edebiyat için geçerli özelliklerini tespit edilmeye çalışılmıştır.

Yöntem

Bu çalışma nitel araştırma yaklaşımında tarama modelinde gerçekleştirilmiştir. Çalışma kapsamında Türk ve Özbek modern edebiyatları döneminde yazılmış metinler doküman taraması yöntemiyle incelenmiştir. Bu bağlamda her iki edebiyatın modernizme bakış açıları, modernizmin eserlere yansımaları, yazarlar üzerindeki etkileri ve yansımaları tespit edilmeye çalışılmıştır.

Özbek ve Türk Edebiyatında Modernizm

Günümüz edebiyat eleştirisinde daha önceden modern edebiyat üzerine yapılmış olan kuramsal ve teknik tanımlara yönelik muhalifliğin olması doğaldır. Bu durumda modernizmin itibarı (reputation) oluşmasında siyasî ve ideolojik müdahalelerden ziyade bazı doğal etkenlerin de payı büyüktür. Modernizmin şekillendiği dönemlerde insanlık tarihi daha önce hiç rastlanmamış genel anlamda bir devrim sürecini yaşıyordu. O dönem eleştirmenleri ve bu sürece müdahalede bulunan taraflar bize göre bunu tam olarak kavramış da değildiler. Özellikle sosyoloji, din ve fenedeki icatlar ve psikolojinin disiplin olarak gelişmesi daha önceki bütün algıları alt üst etmiştir. Psikoloji alanında evren ve insanı algılamanın yeni teknikleri, insan ruhu kaynaklı bütün alanlar için dönüm noktası niteliğindedir. Bilim alanları ilk defa insan ruhunun en derinlerine ulaşabilme imkânını elde etmiştir. İnsan ruhuna, bilinç ve bilinçaltına yönelik teoriler bugüne kadar bilinen her şeyin eski kalıplara uygun olmadığını göstermekteydi. Eskiye olan bu direnmenin sadece yankılarından biriydi modernizm. Yeni akımın oluşması bu açıdan değerlendirildiğinde modernizmi yeniden oluşturulan dünya ve gerçekliği algılamanın yeni teknik ve üslupları denemeye ve bireysel gelişmeye yol açan bir akım olarak nitelendirmek mümkündür. Bu bağlamda bilinç akışı tekniği modernizm temel belirtilerinden biri olarak görülmüştür. Genel anlamda modernizmin ele aldığı konuların çoğu klasik edebiyatın bütün akımlarında neredeyse ele alınmıştır. Bu konular söz konusu akım çerçevesinde teknik olarak insan ruhuna dönük yaşananlardan daha çok hissedilenleri gösterdiği söylenebilir. Çünkü “birisi için önemsiz görünen şeyler aslında en önemli şeyler olabilir” ve “her gün görünenden çok daha fazla görünmeyeni içerir” (Wulf, 2000). Daha önceki akımlarda olayı

olduğu gibi yansıtmak yaygın bir anlayıştır. Bu özellik modernizmi geleneksel olanı reddetme tavrı olarak algılanmamalıdır. Modernizmin bütün eskileri yıkararak tamamen yeni bir edebiyat oluşturmaması bu durumun sebebi olarak gösterilebilir. Modernizmin insan ruhuna yansıtmaya çabaları bir günde oluşmadı, realizm adını taşıyan son dönem eserlerde de kahramanın ruhsal dünyası realizme uygun bir şekilde anlatılıyordu. Modernizm insan ruh hâli ve gerçekliği biriktirilmiş bütün deneyimlere dayanarak çağına uygun yeni bir tarzla yansımıştır. Bu açıdan bakıldığında modern edebiyat için bunalım edebiyatı şeklinde kalıp biçilmesi de doğru değildir. Sebebi ontolojik olarak değişebilir. Bu gerçekliği yansıtmak için teknikler, dil ve üslup akımı için belirleyici çizgi olmalı. Bu nedenle modernizmin yaygın olduğu Avrupa edebiyatı hiçbir kriterle millî edebiyatlar için belirleyici model olarak alınamaz. Klâsik akımlarda olduğu gibi edebiyatı küreselleştirmek, modernizm ve postmodernizm kavramları için oldukça güçtür. Bunun temelinde de yine postmodernizm ve modernizm akımlarının bireyseliği ön plana çıkarması yatmaktadır. Yazara ve okura göre şekil alan modern ve postmodern eserlerin tümünü aynı kefeye koymak bu nedenle imkânsızdır. Akım sadece yazılan eserler üzerinden değerlendirmelidir. Söz konusu kavramın sınırlarını belirlerken postmodern edebiyatla sınırlarını oluşturmak da çağdaş edebiyatın bir açmazıdır. Bu konuda postmodern ve modern eserlerin esas özelliklerine dikkat edilirse postmodern edebiyatın özelliklerinin temelini modern edebiyat oluşturduğu görülür. S. Gümüş, “postmodernizmi, modernizmle başa çıkmak yerine, modernizmin sonunda kaçınılmaz -tarihsel- biçimde bıraktığı boşlukları doldurmaya aday göstermek yerindedir” derken bir akımı yerine gelen akımın karşıtı olarak görmenin yanıltıcı olduğunu belirtmiştir (Gümüş, 2019 s.55).

Türk edebiyatında modernizm kavramı çoğunlukla cumhuriyet süreciyle özdeştirilmektedir. Avrupa edebiyatına öykünme olmasına rağmen geleneksel Türk toplumuna modernist ideolojinin yabancı olması ve toplumun henüz hazır olmaması nedeniyle modernizmi yazınsal ölçütler bakımından Türk edebiyatı biraz geç 1950’lilere doğru keşfetti. 1950 kuşağı olarak tanımlanan dönem yazarlarından S. Gümüş’e göre Türk edebiyatın yepyeni bir düşünme biçimi ve yazınsal arayışlarıyla edebiyatta kalıcı etkiler yaratmıştır (2019, s. 78). 1950’lerde Türk edebiyatında öykü ve şiirde büyük sıçrama olmuştur. Siyasal ve sanat özgürlüğü isteği üzerine kurulan adeta bir direniş edebiyatıydı. Fakat bu edebiyat atılımları batı modern edebiyatının kriterlerine göre oluşturulması nedeniyle hak ettiği değeri görmemiştir. 1950 kuşağı edebiyatı, dolayısıyla modern edebiyat doğrudan eserler üzerine oluşturulmalıdır ki, Türk

yazarlarının dünya edebiyatında çizdiği özgün yolu belirleme imkânı olsun. Sözelimi Yusuf Atılgan'ın "Evdeki" hikâyesinde geleneksel modernizm tanımları açısından eleştirildiğinde kuramın bütün özelliklerini içleştirmedeği söylenebilir. Fakat hikâye Türk toplumsal atmosferi açısından değerlendirildiğinde hikâye tamamen farklı trajedi boyutu kazanır. Varoluşsallık ilkelerine dayanan hikâyede bir bakışta yaşama karşı çok pasif bir isyan olarak gözükse de Türk zihniyeti açısından evliliği reddetmek, genç kadının verebileceği en güçlü mucadelisidir. Çünkü toplumun bu isyana vereceği tepki belli, yazar bunu çok naif bir dille okuyucuyu canlı tutarak ipuçlarıyla kaleme almaktadır. Okur olayın bütün renklerini detaylarda, diyaloglarda saklanan kodları deşifre ederek anlamaktadır. Hikâyeyi anlamak okurdan kültürel bir hazırlık istemektedir. Yazım şekli açısından da hikâye geleneksellikten çok uzakta, mekân, zaman ve kişiler belirtilmemesi hikâyenin okur tarafından benimsenmesini sağlamaktadır. Modern edebiyata has yargının olmaması okura olayı tamamen kendi tutumlarına göre değerlendirme imkânını vermektedir.

Özbek modern şairlerinden biri Rauf Parfi'nin Modernizm Doğuda doğmuş ama kimliğini Batıda almıştır, şeklinedeki sözü sanırım Özbek edebiyatındaki modernizmin yerini tanımlayabilir. Özbek edebiyatında modernizmin başlangıcı Abdurauf Fıtrat ve Çolpan eserlerinde görüldüğü kabul edilmektedir. Fakat modern edebiyatımızdaki bu atılımlar Sovyetler Birliği dönemindeki siyasi tutumlar, 1930'lardaki aydınların katli nedeniyle Özbek modernizmine son vermiştir. Komünizm üzerine kurulan yönetim şekli, sosyal realizmi destekleyen ülke edebiyatı birliğin ideolojik düşüncelerini yansıtma aracı hâline gelmişti. Fakat bu süreç Özbek edebiyatında sembolizm akımının gelişmesine neden olmuştur. Bu bağlamda Rauf Parfi'nin serbest şiirleri örnek olabilir. Şair politik baskıdan dolayı bütün düşünce ve tutumlarını gizli ve simgesel dil aracılığıyla kaleme almış ve şekil olarak dil sınırlarını zorlamıştır. Yazarın sadece Özbek edebiyatına özgün şiir tekniği sonradan Özbek modern şiiri kavramının oluşmasına neden olmuştur. Yazarın çabaları Sovyetler döneminde bilinmiş sebeplere göre modern edebiyatı olarak tanımlanmayan şiirleri bağımsızlıktan sornakı edebiyat eleştirmenleri övgülerine layık görülmüştür. Çağdaş özbek edebiyatında Uluğbek Xamdani, Faxriyev gibi eleştirmen ve yazarlar dünyaca ün kazanmıştır. Romanların ünlü olması ve takdir edilmesi modernizmin genel tanımlarından daha çok kendilerine özgü bir yol çizmeleriyle ilişkilidir.

Sonuç

Sonuç olarak modernizm üzerine yapılan araştırmalar akımın siyasi ve ideolojik boyalardan arındırılıp yalın hâliyle bakıldığında aslında çağının sanat

temsilcilerini eskiden bunalma ve aydınlanma sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Edebiyatta bu süreç gerçeğe yeni bir şekilde bakma ve yeni bir tarzla anlatma şekli diyebiliriz. Bu yeni şekilleri aynı kalıpta değerlendirmek yerine ülke, dönem ve nihayetinde yazar açısından değerlendirmek doğrudur.

Каянақча:

- 1.Gümüş, Semih. (2019). Modernizm ve postmodernizm. İstanbul: Can Yayınları.
- 2.Qodirov , P. (2012)“Ma’naviyat, modernizm, absurd”. O‘zbekiston adabiyoti va san’ati Araştırma Dergisi12,
- 3.Қуронов, Д. Мамажонов З., Шералиева М. (2010) Адабиётшунослик луғати. Тошкент: Академнашр.
4. Седых, А. (2016) “Живой Музей Как Интертекст Модернизма” ВЕСТН.МОСК.УН-ТА. СЕР7.ФИЛОСОФИЯ Araştırma Dergisi №1, 51-67.
5. Ушакова, О. (2010) “МОДЕРНИЗМ: О ГРАНИЦАХ ПОНЯТИЯ” РОССИЙСКАЯ И ЗАРУБЕЖНАЯ ФИЛОЛОГИЯ. Araştırma Dergisi 6(12)УДК 82.02,109-114.
6. Волынская, А. (2017) “Модернизм Как Советский Антиканоn:Литературные Дебаты 1960-1970-х Годов”. ЛОГОС. Araştırma Dergisi ТОМ27.№6, 175-201.
7. Йулдош, Қозоқбой. (2014) “Модернизм:илдиз, моҳият ва белгилар”. Ёшлик. Edebiyat dergisi № 9, 26-50.

